

**Тема: «Українські землі в кін.ХVІІІ – пер.
пол. ХІХ ст.»**

Кінець Гетьманщини: ліквідація автономії

Першим рішучим кроком імперської інтеграції стало усунення останнього українського гетьмана. 17 листопада 1764 року імператриця Катерина II звільнила від гетьманства Кирила Розумовського, фактично припинивши існування Гетьманщини як автономної української держави. Після цього інститут гетьманства був скасований, і нового гетьмана вже не обирали.

1764: Усунення Гетьмана

Кирила Розумовського звільнено, інститут гетьманства скасовано назавжди.

1765: Ліквідація установ

Закрито Генеральну військову канцелярію та Генеральний військовий суд.

Малоросійська Колегія

Стала єдиним центральним органом управління, поглинувши функції ліквідованих установ.

Управління Гетьманщиною було передано до **Другої Малоросійської колегії**, очоленої досвідченим російським полководцем та політиком, графом Петром Румянцевим. Цей орган, що складався з чотирьох вищих офіцерів російської армії та чотирьох представників козацької старшини, став інструментом централізації влади та підпорядкування імперським інтересам.

Ліквідація полків та сотень та введення намісництв

Подальший наступ на автономію Гетьманщини торкнувся місцевого адміністративного поділу. У 1781 році замість традиційних козацьких полків та сотень, які були основою українського самоврядування, було запроваджено нову систему **намісництв**, поділених на повіті. Ця реформа повністю ігнорувала історичні, економічні та національні особливості українських територій.

З десяти козацьких полків було створено три намісництва: **Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське**. Вища влада над ними належала генерал-губернатору, яким знову став граф Петро Румянцев. Таким чином, адміністративний устрій Гетьманщини був повністю централізований і підпорядкований імперському центру з новими адміністративними одиницями.

❗ Ключові Принципи Реформи:

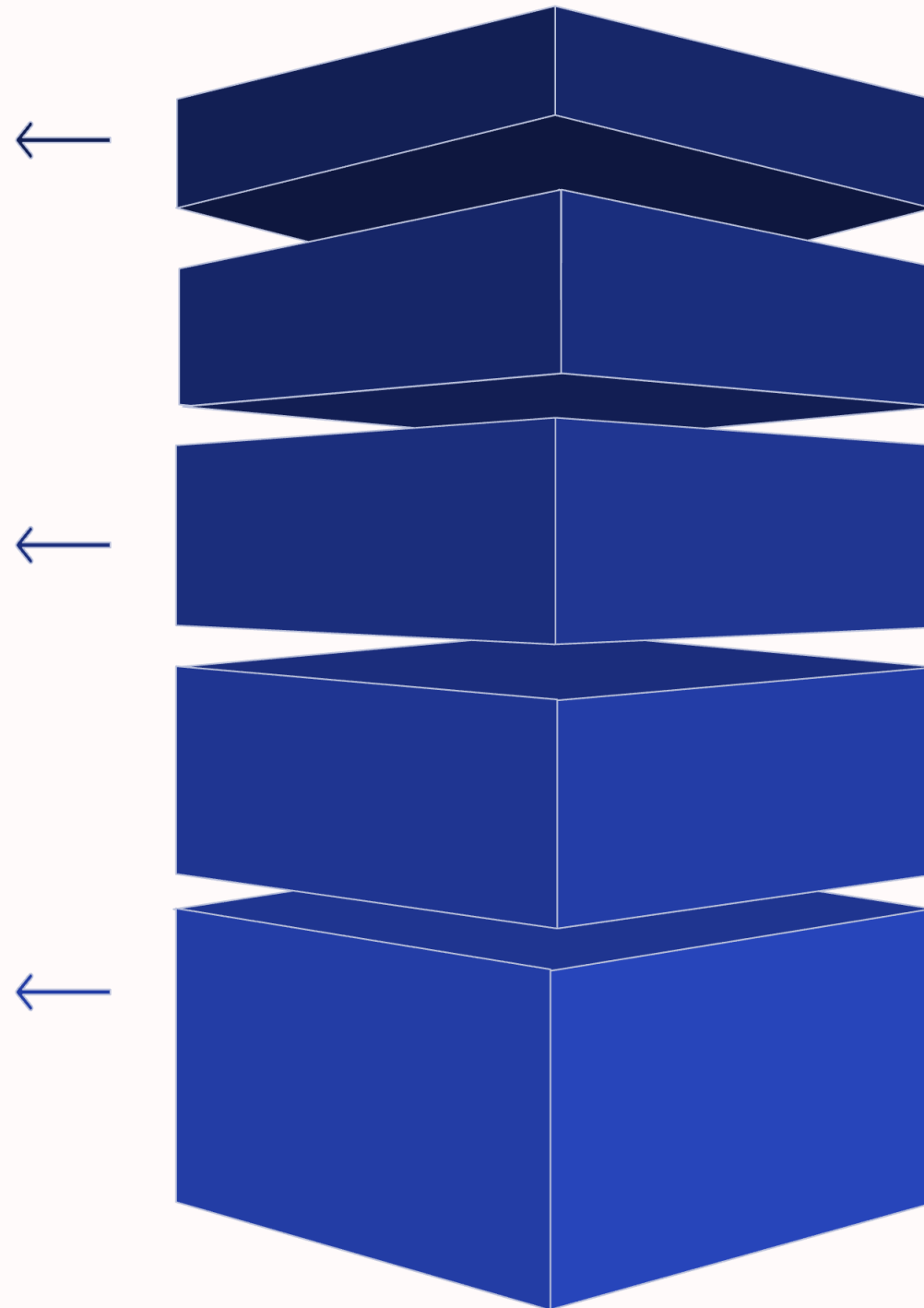
- Пріоритет податкової та адміністративної функціональності.
- Від 300 до 400 тис. "ревізських душ" на губернію (намісництво).
- Від 20 до 30 тис. "ревізських душ" на повіт.

Слобідська Україна

Утворення 1765
Маніфест Катерини II — Слобідсько-Українська
губернія.

Поділ провінцій
5 провінцій, кожна з 6 комісаріатів; отамани під
комісарами.

Реформи кінця XVIII
1780 — Харківське намісництво; 1796 —
відновлення губернії.

Адміністрація

Губернатор — головна влада, підпорядкований
імператриці й Сенату.

Губерські канцелярії

Канцелярія керує, секретарі для таємного
листування.

Правобережна Україна.

13 квітня 1793 р. іменним указом Сенату імператриця призначила М.М. Кречетникова генерал-губернатором земель приєднаних до Росії у результаті поділу Речі Посполитої.

Новий адміністративно-територіальний поділ імперії від 12 грудня 1796 р. визначав необхідність створення на Правобережжі 3-х губерній: Київської, Волинської і Подільської. На початок XIX ст. Правобережна Україна входила до складу Росії зі статусом губерній на «особых правах состоящих» з певним 5 децентралізованим становищем, яке замикалося на посаді генерал губернатора, особисто відповідального перед імператором.

Призначення

3 квітня 1793 — М.М. Кречетников

Реформа 1796

Новий поділ імперії — 3 губернії

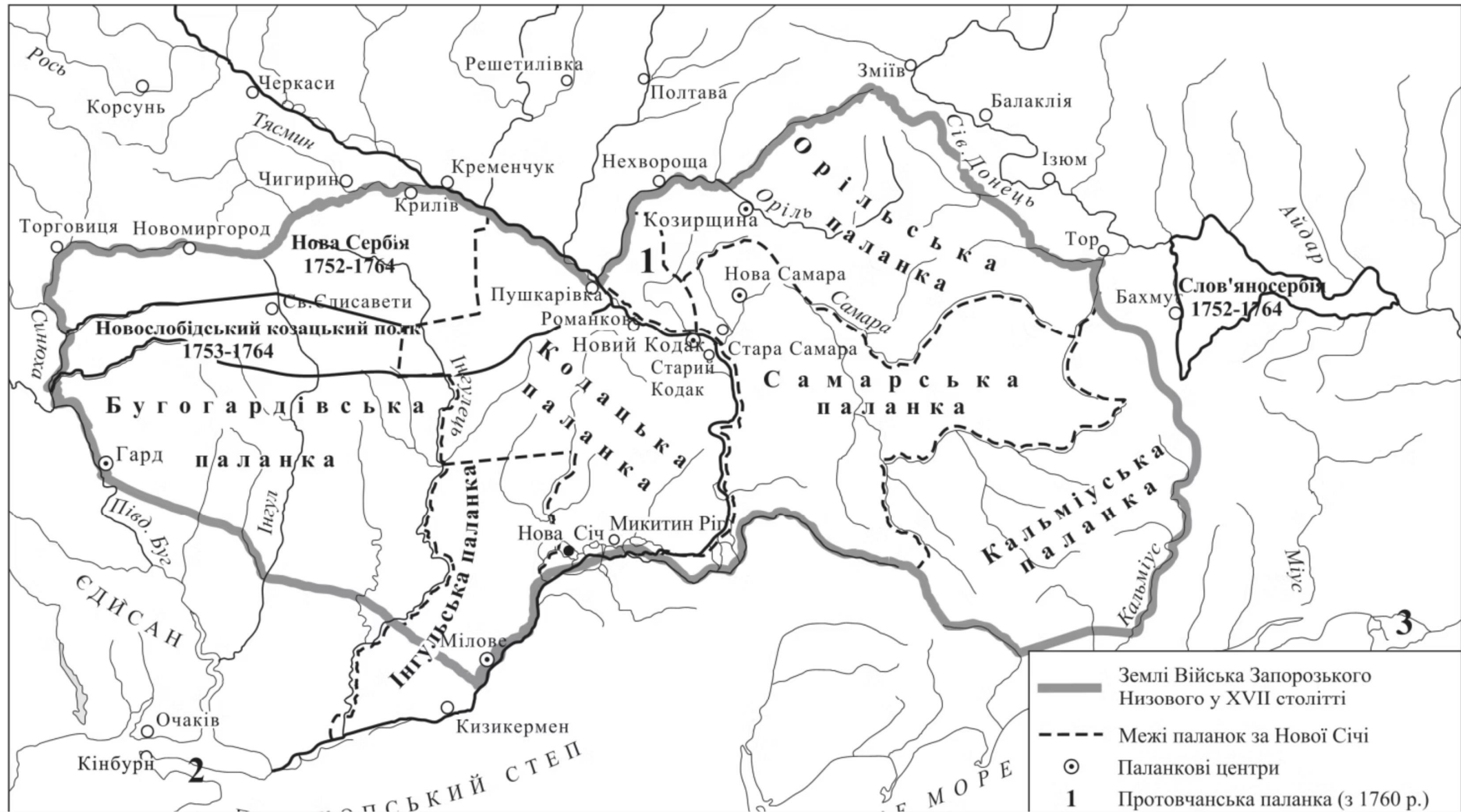

Акти звернені до
генерал-губернатора

Губернії на «особых правах»,
централізація

Конфігурація та устрій Вольностей Війська Запорозького Низового (1734-1775)

- Землі Війська Запорозького Низового у XVII столітті
- Межі паланок за Нової Січі
- Паланкові центри
- 1** Протовчанська паланка (з 1760 р.)

АЗОВСЬКА ГУБЕРНІЯ. 1783 р.

Масштаб 1 : 12 000 000

Катеринославське намісництво та Таврійська область

Українські губернії на початку XIX Століття

Адміністративний поділ українських земель у складі Російської імперії на початку XIX століття.

Після подальших змін на імперському престолі та реорганізацій, до початку XIX століття адміністративний устрій українських земель остаточно стабілізувався, створивши систему з дев'яти губерній.

- 1802 **рік**: Малоросійську губернію перетворено на генерал-губернаторство та поділено на Чернігівську та Полтавську губернії. Новоросійську губернію розділено на Катеринославську, Таврійську та Миколаївську.
- 1803 **рік**: Миколаївську губернію перейменовано на Херсонську.

Таким чином, з початку XIX ст. в Україні існувало 9 губерній:

Правобережжя:

- Київська
- Волинська
- Подільська

Південь:

- Херсонська
- Таврійська
- Катеринославська

Лівобережжя та Слобожанщина:

- Чернігівська
- Полтавська
- Харківська

Цей адміністративний поділ залишався майже незмінним до самого падіння Російської імперії у 1917 році.

Зміни в апараті управління XIX ст.

На початку XIX ст. (1802) в Російській імперії було започатковано міністерську систему. Колегії (створені ще за часів Петра I) поступилися місцем міністерствам. 1811 р. було прийнято «Загальне установа міністерств» («Общее учреждение министерств»), яке уніфікувало структуру кожного міністерства, визначило склад його апарату. Канцелярія кожного губернатора була підпорядкована Міністерству внутрішніх справ. «Наказ губернаторам» від 3 червня 1837 р. проголошував губернатора «господарем губернії».

Запровадження міністерств

1802 — початок міністерської системи

Наказ губернаторам

1837 — губернатор як «господар губернії»

Уніфікація структури

ГЕНЕРАЛЬНАЯ КАРТА
ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОЙ ГУБЕРНИИ

Съ показаніемъ почтовыхъ и большихъ
проезжихъ дорогъ, станцій и рас-
стояній между оными верст.

Сочинена
по новейшимъ и достовернымъ
сводкамъ.
въ С.-Петербургѣ
1821 года.

CARTE GENERALE
DU GOUVERNEMENT d'EKATERINOSLAW

avec l'indication des chemins de poste et autres
grands chemins praticables, des stations
et des distances entre elles en verstes.

Composée
d'après les plus nouveaux et authentiques
renseignemens.
à St-Petersbourg
1821.

Поясненіе Знаковъ.
■ Городъ Губернской.
■ Уездной.
■ Заштатной.
* Крепость.
■ Школка.
■ Монастырь и Церковь.
■ Сады и Селенія.
■ Деревня.
■ Курганъ.
■ Земля и Рыболовство.
■ Пустынный дворъ.
■ Пустынная Селенія.
■ Каналъ Кочетоваго Двора.
■ Губернская.
■ Уездная.
■ Проезжая Водная.
■ Проезжая Губернская.
■ Водная.
■ Таможня.

EXPLICATION DES SIGNES.
■ VILLE DE GOUVERNEMENT.
■ DISTRICT.
■ CHEVEANT DU DISTRICT.
* Forteresse.
■ Bourg.
■ Monastere et Eglise.
■ Village, et nouvelle Colonie.
■ Village.
■ Mairie (Mairie).
■ Fabrique.
■ Lieu de la Station de Poste.
■ Station de Poste.
■ Grand chemin de Poste.
■ Grand chemin praticable.
■ Frontiere de Gouvernement.
■ District.
■ Douane.

Губернская.
Уездная.
Проезжая Водная.
Проезжая Губернская.
Водная.
Таможня.

Grand chemin de Poste.
Grand chemin praticable.
Frontiere de Gouvernement.
District.
Douane.

Масштабъ
Schelle

Поясненіе Границъ.

отъ А до В. Губерній Полтавской.
В. С. Херсонской.
С. Д. Воронежской.
Д. Е. Земли Войска Донскаго, отдѣленнаго и подѣленнаго въ Губернію на Землю оную же Войска.
F. G. Таврической.
G. A. Херсонской.

EXPLICATION DES FRONTIERES.

Depuis A jusqu'à B. du Gouvernement de Poltava.
C. D. Woronog.
D. E. Terres de la milice, ou du Campain de Don, sans terres sans marque, aussi par la lettre I.
E. C. la Tauride.
G. A. Kherson.

Введення воєнного стану

Уніфікація управління

Початок після повстання 1830 р.

Ліквідація місцевих посад і закон 1831

Створення
генерал-губернаторства

Русифікація й посилення
поліції

01

Формування еліти – дворянства в Наддніпрянській Україні

Трансформація української старшини у російське дворянство та її соціокультурні наслідки

03

Зміни в соціально-економічному становищі селянства

Формування різних груп селянства та дві моделі кріпацтва в українських землях

02

Еволюція козацького стану

Занепад традиційного козацтва та спроби його реставрації в умовах імперської політики

04

Зміни у становищі міщанства й купецтва

Трансформація міського населення та розвиток торговельної буржуазії

Формування української дворянської еліти

Нова українська еліта – дворянство – формувалася переважно з української козацької старшини. Цей процес мав виражені регіональні та соціетнічні особливості, які визначили специфіку трансформації українського суспільства.

Козацька старшина, яка мала можливості отримати дворянство, існувала в Слобідській та Лівобережній, та, певною мірою, Південній Україні. В інших українських землях попередня еліта була денаціоналізована внаслідок попередніх історичних процесів.

Етапи трансформації старшини у дворянство

Період Румянцева (1760-1780-ті рр.)

Створювалися сприятливі умови для отримання старшиною дворянського статусу через урядову службу. 1785 р. «Жалувана грамота дворянству» Катерини II зрівняла права шляхти і дворянства.

1

2

Правління Павла I (1797-1801 рр.)

1797 р. указ про створення нового родовідника.

Герольдмейстерська контора визнала польські ранги і герби, що було вигідно українському дворянству. Служба в українських інституціях не вважалася безпеляційною підставою для нобілітації.

3

Завершальний етап (до 1830-х рр.)

До 90-х рр. XVIII ст. кількість українського дворянства становила 23-25 тис. осіб. Боротьба нащадків старшини за нобілітацію тривала до 30-х рр. XIX ст.

"Нове дворянство" Півдня України

Прагнучи якнайшвидше інтегрувати Південь, уряд вів активну політику залучення туди дворянства, надаючи угіддя за державну службу. Землевласниками ставали представники запорозької старшини, високі посадовці, офіцери, поміщики з центральних губерній.

Французи

Губернатор Новоросії А.-Е.Рішельє, О.Ланжерон та інші французькі аристократи

Поляки

Родини Потоцьких, Кислинських, Сабанських – власники зернових складів і торгових контор в Одесі

Німці

Фальц-Фейни, Шредери та інші німецькі родини, що створили великі маєтки

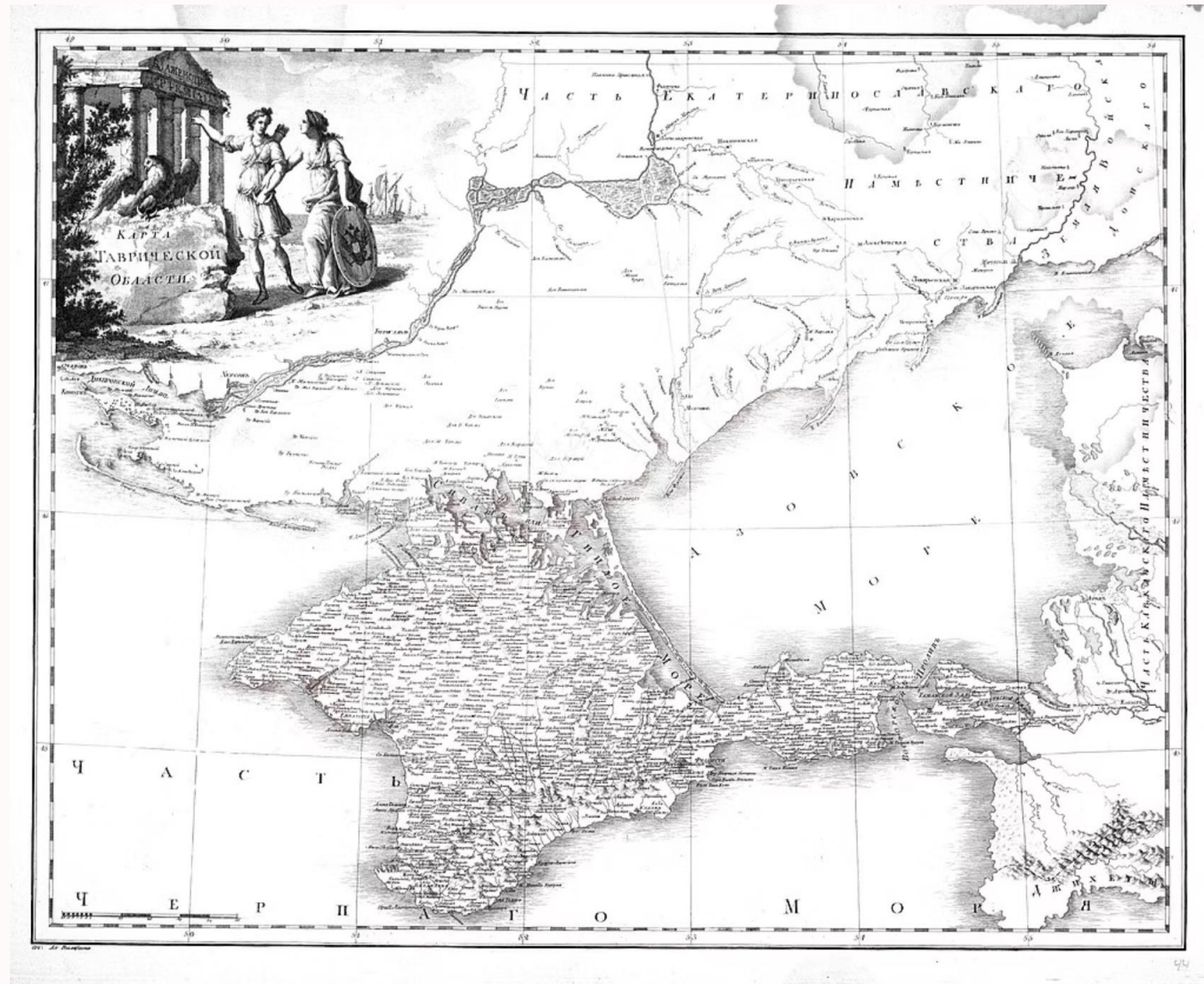
Представники колишньої Запорізької старшини

Російське офіцерство, представник місцевого

Татарське дворянство

Соціокультурні функції українського дворянства

Соціальна повноцінність

Зберігало структурну повноту українського суспільства. Воно мало свою соціальну еліту, яка відіграла важливу роль на ранніх стадіях українського національного відродження.

Імперська лояльність

Формувалася імперська свідомість українського дворянства. Більша його частина, зберігаючи відчуття українського патріотизму, демонстрували вірнопідданські настрої.

Соціальна уніфікація

Уніфікувано соціальний статус імперської та регіональної еліт і владних структур, створюючи єдину систему привілеїв.

Імперський простір/місцеві інтереси

Виведено українську еліту на імперський простір. В російських столицях утворилося справжнє українське земляцтво, пов'язане з урядовими колами та російською інтелігенцією.

Занепад козацького стану

- Зникнення козацтва як стану, асиміляція його іншими верствами суспільства
- Періодичні ідеї відродження козацтва як символу свободи народу

Регіональні особливості ліквідації козацького устрою

1

Слобідська Україна (1765 р.)

Замість 5 слобідських козацьких полків утворено гусарські полки. Козаків перетворили на військових обивателів, які сплачували подушний податок.

Ті козаки, хто не ніс військової служби, займалися землеробством і промислами. Заможніші започаткували міщанський або купецький стани залежно від розміру капіталу.

2

Лівобережжя (1784 р.)

Скасовано козацький устрій. Замість 10 козацьких полків утворено 10 карабінерських під назвою «Малоросійська кіннота».

Спроби реставрації козацтва

Василь Капніст (1758-1823)

1788 р. В.Капніст подав Катерині II проект поновлення козацького війська. Йшлося про добровільне комплектування, окрему старшину, незалежність управління

Реставрація "козацької ідеї" у 1812 році

Під час російсько-французької війни уряд повернувся до ідеї козацьких полків як ефективної військової сили. Перші полки створено з селян Київської та Подільської губерній.

Правобережжя

У війні брали участь 3 тис. козаків під командуванням генерала Вітте. 1814 р. правобережні козацькі полки реформували на уланські.

Лівобережжя

1812 р. створили полки за проектом М.Миклашевського. У Чернігівській губернії – 6, Полтавській – 9 полків загальною кількістю 18 тис. осіб.

Доля запорозького козацтва на Півдні

1

1775 р. - Зруйнування Запорозької Січі

Найбідніша частина козацтва переселилася за Дунай і заснувала Задунайську Січ з дозволу турецької влади. Більша частина залишилася у Подніпров'ї.

2

1787-1791 рр. - Чорноморське козацьке військо

Г.Потьомкін сформував «Військо вірних козаків», згодом «Чорноморське козацьке військо» на 12 тис. осіб з центром у Олешках.

3

1791 р. - Переселення на Кубань

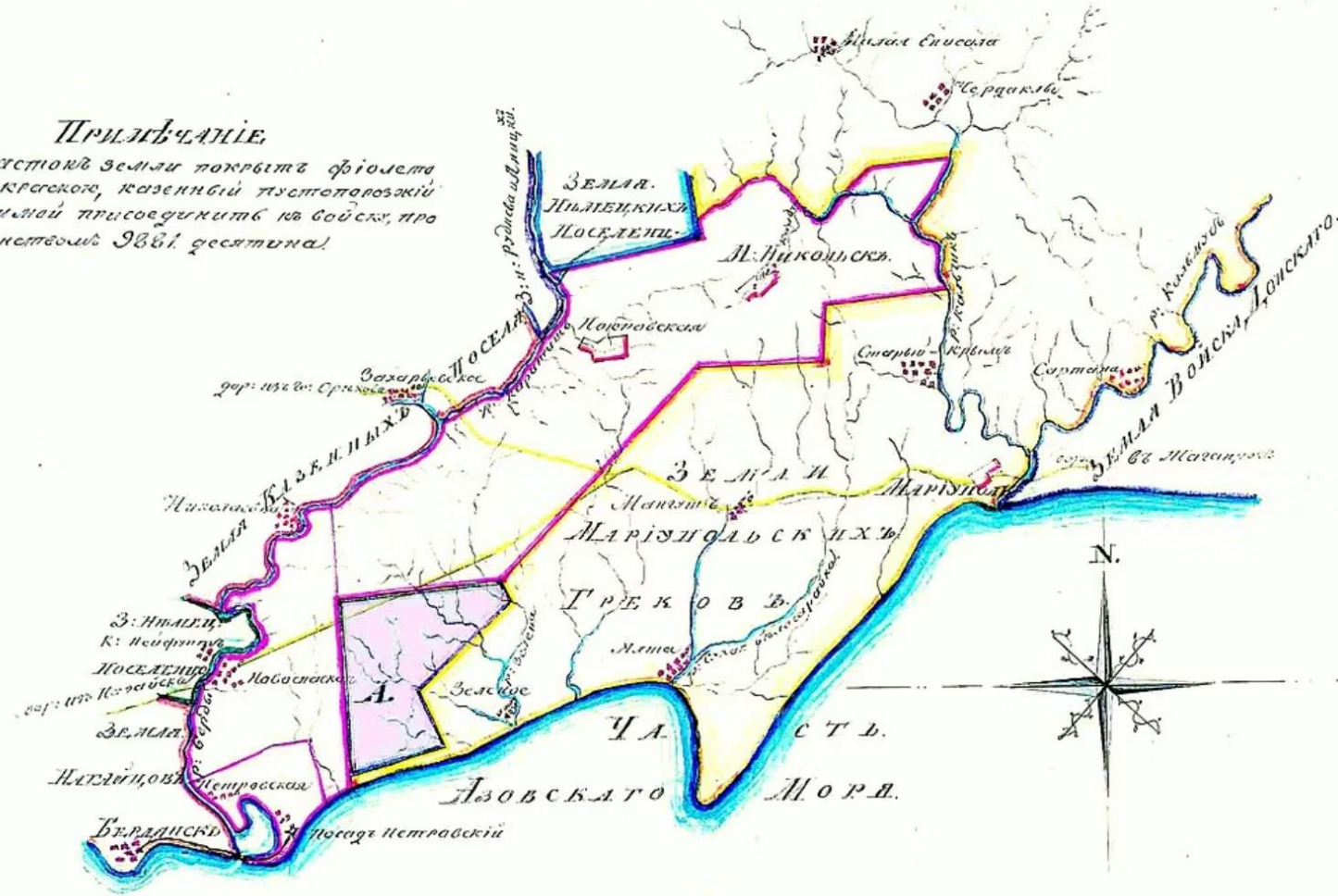
Після смерті Потьомкіна військо переселили на Кубань під орудою кошового А.Головатого. Засновано Кубанське козацьке військо, яке зберігало запорозькі традиції.

1184

Карта.
 Земли Азовскаго козацкаго войска, покрайной
 красной краскою съ показаніемъ части Мелі-
 ріанскаго округа

ПРИМѢЧАНІЕ.
 А. Участкомъ земли покрайной фліорета
 вото краскою, казенный пустошопозажіи
 красной присоединитъ къ войску, про-
 странствомъ 9881 десятина.

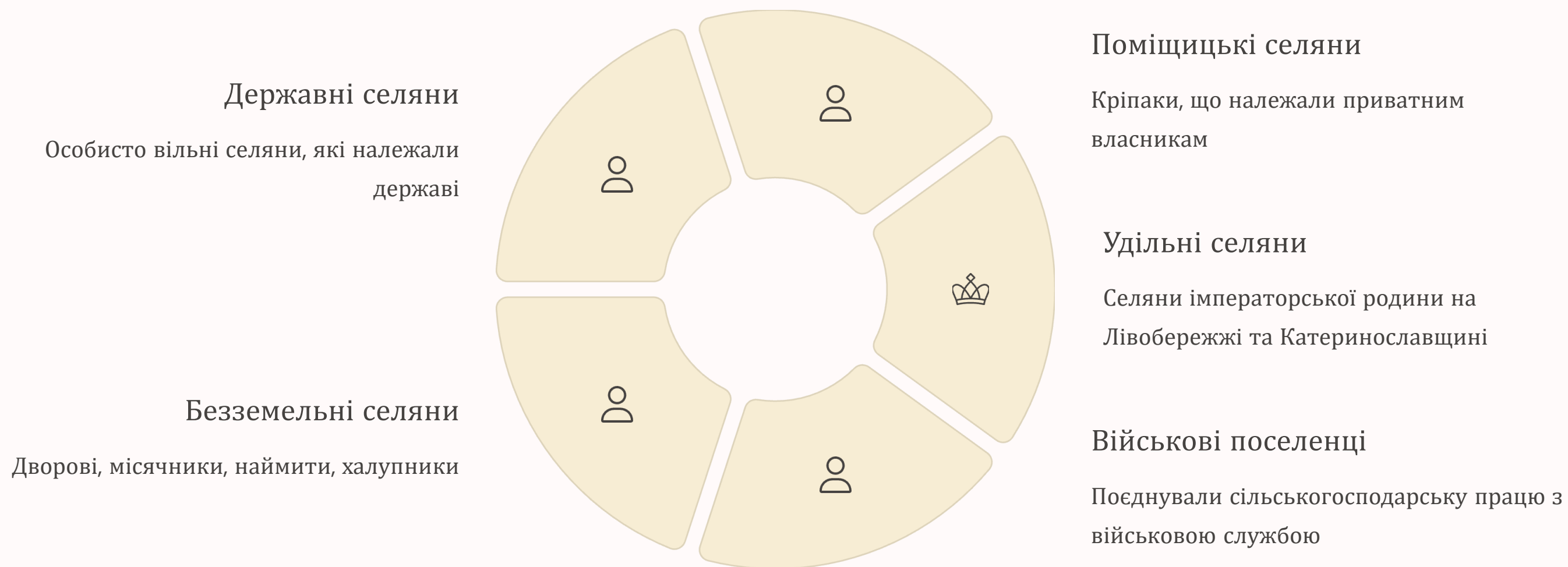
Наказанъи Атамана Азовскаго козацкаго войска
 = Пюлковскій Гладкій

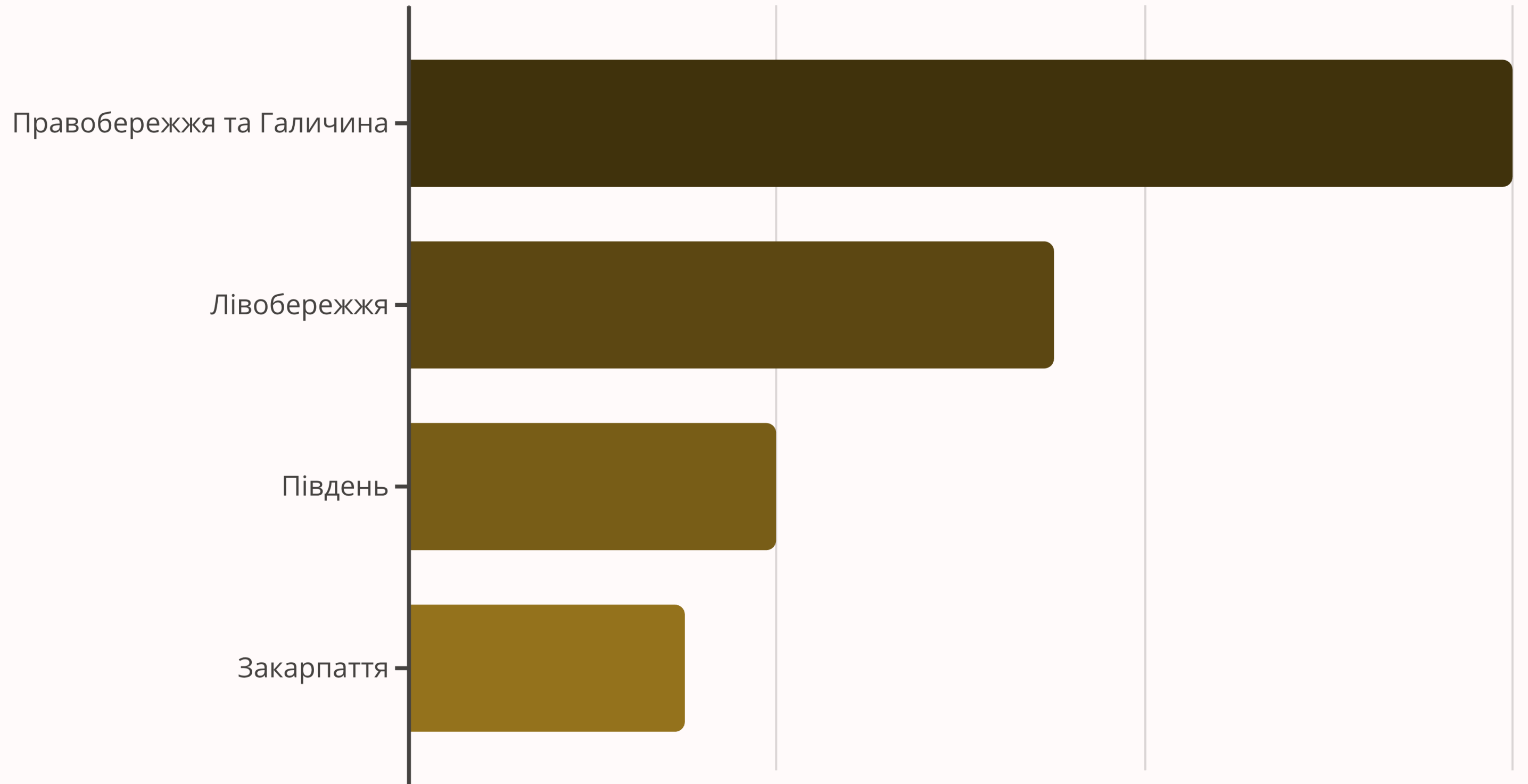
Сергій Архиповъ Перомъ Ефр. уаф

Соціальна структура українського селянства

Українське селянство поділялось на кілька основних соціальних груп з різними правами та обов'язками. Станом на 1858 р. в Україні 50,1% становили державні селяни, 49% – поміщицькі.

Регіональні особливості панщини

Військові поселення - "вид рабства"

За Олександра I уряд штучно утворив із козацьких полків соціальну групу військовопоселенців. Задум царя впроваджував О.Аракчєєв. В Україні військові поселення утворені на Харківщині, Катеринославщині, Київщині та Херсонщині.

Режим виявився жорстокішим за кріпаччину. Поселенці повинні були 3 дні працювати на державу, але фактично працювали майже тиждень через великі "уроки".

"На поле йшли як на плац, за сигналом орали, косили. Торгівля не велася, самі поселенці не мали права торгувати. Напередодні скасування кількість жителів становила 74 тис. осіб."

Зміни у складі міщанства

Міщанство було найчисленнішою групою міського населення. За національним складом переважали українці, але ситуація почала змінюватися з 1830-х років.

Чернігівська губернія (кінець XVIII ст.)

З 19 тис. міщан лише 650 були росіянами. Українці становили переважну більшість міського населення.

Київ після 1834 р.

Микола I скасував рештки магдебурзького права. Надав 3-річні пільги новоприбульцям, переважно росіянам. Місто поглинула хвиля переселенців.

Якщо в 1786 р. у Києві мешкав один єврей поза межами міста, то в 1796 р. єврейська громада вже намагалася отримати монополію на виробництво спиртних напоїв.

Структура та розвиток купецтва

Найбільш заможною і впливовою соціальною верствою було купецтво. Протягом 1816–1859 рр. чисельність купецтва в українських землях зросла з 32 тис. до 104 тис. осіб.

50К

I гільдія

Капітал понад 50 тис. крб.

20К

II гільдія

Капітал понад 20 тис. крб.

8К

III гільдія

Капітал понад 8 тис. крб.

📄 Українські купці становили меншість порівняно з представниками інших національностей і зазвичай належали до III купецької гільдії. До купецького стану належали династії Терещенків, Яхненків, Симиренків, Харитоненків.

Висновки: Трансформація соціальної структури

Соціально-економічні процеси в українських землях у першій половині XIX ст. були позначені кардинальними змінами під впливом інтеграції до Російської та Австрійської імперій.

Формування нової еліти

Трансформація козацької старшини у дворянство зберегла соціальну повноцінність українського суспільства, але посилила імперську лояльність еліти.

Занепад козацтва

Поступова асиміляція козацького стану іншими соціальними групами при збереженні ідеї козацтва як символу національної свободи.

Диференціація селянства

Формування різних груп селянства та двох моделей кріпацтва – класичної у Наддніпрянщині та "некласичної" в західноукраїнських землях.

Розвиток міських верств

Зміна національного складу міщанства та формування багатонаціонального купецтва з домінуванням іноземних торговців у великій торгівлі.

Ці трансформації стали основою для подальших модернізаційних процесів та формування передумов для національного відродження українського народу.